

AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri

Mustafa Erdoğan*

Bu yazının ilk bölümü AİHM kararının İngilizce özetine dayanarak, karardan üç gün sonra yazılmıştır. Daha sonra kararın bütününe esas alan ikinci bölüm kaleme alınmıştır.

(I)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Refah Partisi'nin kapatılması konusunda Türkiye Cumhuriyeti'ni haklı bulan 31 Temmuz tarihli kararının konu hakkında bilgisi olanların dikkatinden kaçması mümkün olmayan birkaç yönü var. Bir kere, bu karar Avrupa Mahkemesi'nin ifade ve örgütlenme özgürlükleri ile siyasi partiler konusundaki yerleşik içtihadından belirgin bir ayrılışı ifade etmektedir. Bu ayrılışı aynı zamanda Venedik Komisyonu kriterlerinden bir uzaklaşmayı ve Alman Anayasa Mahkemesi'nin yarım asır önceki içtihadına geri dönüş anlamını da taşıyor. Mamafih, bu "geri dönüş"ün Mahkeme'nin bu yönde yeni bir içtihat oluşturacağı anlamına gelmediğini, aksine bunun RP ile ilgili kararı veren Daire'nin tutumundan kaynaklanan geçici bir "sapma" olduğunu düşünüyorum.

Bu "sapma" iddiasının kanıtını şöyle açıklayabilirim: AİHM bugüne kadar verdiği diğer kararlarda, şiddetin teşviki veya bir yöntem olarak benimsenmesi ile kişilerin haklarına açık bir tecavüzün varlığı halleri dışında, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne herhangi bir sınır tanıımıyordu. Mahkeme demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak gördüğü siyasi partilere

ise ifade özgürlüğü açısından da özel bir önem veriyor ve onlara adeta ayrıcalık tanıyordu. Mahkemeye göre, siyasi partiler demokratik toplumun özünü oluşturan "kamusal tartışma"yı mümkün kılan "kollektif ifade araçları"dırlar. Bundan dolayı, bir siyasi partinin dile getirdiği görüşler çoğunluğun veya devlet görevlilerinin hoşuna gitmese de kamusal tartışmaya bir katkıdır; partilerin kurulu düzene aykırı kurumsal değişiklikler (anayasayı ve hukuk sistemini büyük ölçüde değiştirmeyi) önermeleri de onları demokrasinin dışına çıkarmaz. Bir siyasi parti ancak şiddeti tavsiye ve teşvik eder ve/veya şiddet kullanırsa demokrasinin dışına çıkmış olur. Bir partinin önerdiği değişiklikler ne kadar "aykırı" ve şoke edici olursa olsun, bunları demokratik yöntemlerle gerçekleştirmek istediği sürece Sözleşme'nin koruması altındadır.

Şimdi, Refah Partisi ile ilgili karardaki "sapma" şuradadır: Bu karar siyasi partilerin Sözleşme'nin –ve özel olarak da onun 11. maddesinin- öngördüğü korumadan yararlanabilmeleri için –şiddeti teşvik etmeme veya kullanmama dışında- yeni bir şart daha getirmektedir: Önerilen değişikliklerin içeriği bakımından da demokratik olması. Yani, Mahkeme –eğer bu kararındaki muhakemeyi sürdüreceksse- artık siyasi partilerin barışçı-demokratik yöntemden ayrılıp ayrılmadığına bakmakla ye-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

tinmeyecek, ayrıca programlarının da içeriği bakımından demokratik olup olmadıklarını araştıracaktır. Bu demektir ki, AİHM şimdiye kadar “demokrasinin özü” olarak gördüğü şeyi –yani, “kamusal tartışma”yı- ulusal makamların ideolojik gerekçelerle sınırlamalarını, kimi ideolojik eğilimleri kamu alanından kategorik olarak dışlamalarını onaylayacaktır. Daha açıkçası, Avrupa Mahkemesi daha önce haklı olarak rağbet etmediği –ve yürüttüğü akıl yürütme biçimine bakarsanız, zımnen mahkum ettiği- “militan demokrasi” anlayışını benimsemenin eşğine gelmiştir. Oysa bu anlayış Sözleşme’nin birçok yerinde atıfta bulunulan “demokratik toplum”la bariz bir çelişki içindedir. Çünkü, “militan demokrasi” anlayışı tartışmayı ortadan kaldırmakta ve belli bir anda yürürlükte bulunan “kurulu düzen”in sorgulanmaksızın devamını garanti altına almaktadır; oysa kurumsal yapının sabitleştirildiği ve bu haliyle koruma altına alındığı bir yerde “demokratik toplum”dan söz edilemez. Demokratik düzen durağan değil, dinamik bir yapıdır.

Nitekim Mahkeme RP’nin kapatılmasını haklı bulurken, onun şiddeti teşvik edip etmediğine veya şiddeti bir yöntem olarak benimseyip benimsemediğine bakmakla yetinmemiş, ayrıca bu partinin ideolojik eğilimini de sorgulamıştır. Mahkemeye göre, RP –“laiklik ilkesine farklı bir anlam vermek bahanesiyle”- dini inanç farklılıklarına dayanan “çok-hukuklu” bir sistem kurmak amacı güdüyordu. Kanaatimizce, Mahkeme’nin bu noktayı RP’nin Sözleşme’den yararlanamamasının gerekçeleri arasında zikretmiş olması iki bakımdan ciddi olarak problemlidir. Birincisi, Türkiye’deki cari laiklik anlayışını sorgulamak ve “farklı” bir arayış içine girmek İslamcılara özgür bir tutum alış değildir. Türkiye’nin bütün liberal ve demokrat aydın çevreleri cari laiklik anlayışını evrensel insan hakları ve demokrasi açısından öteden beri eleştirmektedirler. Avrupalılar da – ilgili literatürü bir yana bırakalım-sırf kendi ülkelerine bakarak Türkiye’deki durumu değerlendirselerdi bile, “doğru” bir laiklik anlayış ve uygulaması konusundaki Türkiye’deki arayışların “bahane” olarak yaftalanamayacak kadar ciddi ve makul çabalar olduğunu kavrayabilirlerdi. İkincisi, İslamcı çevrelerin “çok-

hukuklu” sistem önerisinin demokrasiden ziyade “hukuk devleti” açısından kimi problemleri bulunduğu doğru olmakla beraber, “çok-kültürlülük” tartışmalarının son yirmi yılın siyaset teorisi içindeki baskın konumunun farkında olanların bir siyasi partinin bu meseleyi tartışma gündemine almış olmasını doğal karşılamaları gerekirdi. Bu modelin –veya herhangi bir başka modelin- yanlışlığı yasaklamayla değil, ancak demokrasinin özünü oluşturan “konuşma”yla, “kamusal tartışma”yla ortaya çıkabilir. Nihayet, bildiğimiz kadarıyla, “çok-hukuklu” sistem önerisi RP’nin resmi programının bir unsuru olmayıp, İslamcı aydın çevrelerinde o sıralar moda gibi yer etmiş olan bir fikirdi. Kendisini resmen bağlamayan ve iktidarda bulunduğu süre içinde bu yolda bir girişimde de bulunmadığı besbelli olan bir “öneri”den dolayı bir partiye müeyyide uygulamanın hukuken haklı gösterilmesi imkansız görünüyor.

Mahkeme “çok-hukuklu” sisteme işaret etmekle de yetinmeyerek, bunun İslam hukukuyla ilgisine işaretle, “İslam hukukunun (Şeriat) Sözleşme’yle bariz bir çelişki içinde olduğu”nu da tespit etmektedir ki, bu konuların uzmanı olmayan bir mahkemenin böylesine kategorik olarak dışlayıcı bir hüküm vermesi onun yargısal işlevine aykırı ve önyargılı olduğu kadar, imaları bakımından da demokratik değildir. Bu hükmün dolaylı bir sonucu da Müslüman toplumların kendi hukuk geleneklerini muhafaza ederek demokratikleşmelerinin ve – Avrupa Sözleşmesi’nde belirtilen- insan haklarına uyum sağlamalarının mümkün olmadığıdır. Bir “mahkeme” böyle bir hüküm verememelidir. Yarın bir gün siyasal sistemini demokratik olarak işleten, ama İslam hukuk geleneğine bağlı başka bir devlet Avrupa Konseyi’ne başvuracak olursa, ona “İslam hukuku Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’de ifadesini bulan değerlerle bağdaşmadığı için size kabul etmiyoruz” mu denecektir?... Mahkeme’nin bu yargısı ima ettiği sonuçlar bakımından demokratik de değildir; çünkü herhangi bir Müslüman toplumda İslam hukukuna atıfta bulunduğu halde demokratik sistem içinde yer almak, demokratik tartışmaya katkıda bulunmak ve siyasete katılmak isteyen toplum kesimlerinin

demokratik temsilini kategorik olarak reddetmektedir. Mahkeme istikbalde bir gün değer sistemlerine aşına olmadığı başka kültür çevrelerinden gelecek demokratikleşme taleplerini de aynı mantıkla geri çevirmeyi mi düşünmektedir?

Ayrıca, partilerin anayasal ve yasal düzene ilişkin olarak önerdikleri değişikliklerin “demokrasinin temel prensipleriyle bağdaşabilir” olması şartı da açıklıktan yoksun olduğu gibi, yanlış anlayış ve uygulamalara da meydan verebilecek niteliktedir. Çünkü, “demokrasinin temel prensipleri” ibaresinin –Türkiye’de sıkça yapıldığı gibi- belli bir ülkedeki cari rejimin kendisiyle özdeşleştirilmesi tehlikesi vardır. Aynı, demokrasinin belli bir pozitif muhtevayla –mesela bir “hayat tarzı” ile- özdeşleştirilmesi bakımından da geçerlidir. Keza, böyle olmasa bile, demokrasi kelimesinin çağrıştıracığı her şeyin “temel prensip” olarak görülmesi ihtimali de, daha az ölçüde olmakla beraber sakıncalıdır. Bu gibi sakıncalardan korunmak için, demokrasinin temel prensiplerinin prosedürel kurullarla sınırlı olarak anlaşılması gerekir. Buna göre, programında başka ne öneriliyor olursa olsun, bir siyasi parti eğer genel ve eşit oy hakkını, serbest seçimleri ve parlamento kurumunu reddetmiyorsa “demokrasinin temel prensipleriyle bağdaşabilir” sayılmalıdır.

Bu açıdan meseleye baktığımızda, RP’nin bu ilkeleri reddettiğine dair gerek programında gerekse bir iktidar partisi olarak icraatında herhangi bir işaret dahi bulunmadığı halde, Mahkeme’nin onun “demokrasinin temel prensipleriyle bağdaşabilir” olmadığı sonucuna varmış olması yanlıştır. Var olan sadece, kimi partilerin zaman zaman sarfetmiş oldukları “münasebetsiz”, demokrasi terbiyesine uymayan sözleridir. Bunlar da zaten “suç” oluşturdukları ölçüde kanuni takibata uğramış, yani gerekli müeyyideler kişisel sorumlulara uygulanmışken, bunlardan dolayı ayrıca parti tüzel kişiliğine de müeyyide uygulanması makul sayılamaz. Bu gibi sözlerden hareketle, bir tüzel kişilik olarak RP’nin şiddeti bir yöntem olarak benimsemiş olduğu sonucuna varılamayacağından, kararın bu unsura ilişkin yönü de problemlidir. Nitekim, Mahkeme’nin kendisi RP’nin iktidara gelmek veya iktidarda kalmak için şiddete baş-

vurmayı haklı gördüğünün kesin bir kanıtı olmadığını, sadece kimi partilerin bu konudaki “konumlarını şüpheli bıraktıkları”nı tespit etmiştir. Şüpheye dayanarak parti kapatma gibi ağır bir müeyyidenin uygulanabileceği düşüncesini hukuki muhakemeye bağdaştırmak imkansızdır. Kaldı ki, “şüpheli” olan partinin de değil kimi parti mensuplarının konumudur.

Bu kararın üzerinde durulması gereken ikinci bir yönü de, fiilen yaptıklarına ve deklare edilmiş amaçlarına değil de, oldukça dolaylı bir akıl yürütme sonucunda “muhtemel” görülen eylemlerinin “tehlike”sine göre partilere müeyyide uygulanabileceğini kabul etmiş olmasıdır. Nitekim, kararda, toplumsal barışı ve ülkenin demokratik rejimini tehlikeye atabilecek somut eylemlere girilmeden önce, siyasi partinin programını uygulamasını önlemenin makul olabileceği –yani partinin yasaklanabileceği- belirtilmektedir. Baştan beri anlatılanlar bu “tehlike” algısının RP bakımından makul olmadığını gösterdiği gibi (RP ne paramiliter örgütler kurmuş veya teşvik etmiş, ne de iktidar pozisyonunu –ayrımcılığı kurumsallaştırmak veya halkı kanunlara itaatsizliğe teşvik etmek gibi yollarla- toplumsal barışı tahrip edecek şekilde veya demokratik kurumları yok etmek üzere kullanmıştır), bu kararın Türkiye’deki özgürlük ve çoğulculuk karşıtı resmi eğilimleri güçlendirme ve haklar üzerindeki baskıları artırma yönünde teşvik edici olarak işlev görmesi ne yazık ki kuvvetli bir ihtimaldir. Birçok kişi, bu kararda haklılaştırılanın sadece “İslamcılar”a yönelik baskı olduğunu düşünüyor olabilir, ama işkencecileri bulup cezalandırmak yerine işkencenin varlığını tespit edenleri cezalandırmaya kalkışan bir devletin yurttaşlarının böyle düşünmeleri vahim bir hata olur. Nitekim, Türkiye’de Ceza Kanunu’nun özellikle 159. ve 312. maddelerinin uygulanma biçimi sadece İslamcılar için değil bütün “aykırı” görüş sahipleri için bir “Demokles Kılıcı”dır ve AİHM’nin RP’ye ilişkin tehlike algısı halihazırdaki uygulamayı ne yazık ki cesaretlendirebilecek niteliktedir.

Son olarak, AİHM’nin bu kararının “laiklik”le ilişkisine temas etmek istiyorum. Bu kararın Türkiye’deki yansımaları bakımından bir talihsizliği de, kimilerinin bundan Türki-

ye'deki cari sistemin otoriter yanlarına ve özellikle de "laiklik-demokrasi" ilişkisi hakkındaki klişe yargılara bir "Avrupa onayı" çıkarmalarıdır. Kimi kalem sahipleri AİHM'nin Türkiye'nin laiklik yorumunu onayladığını ima eder biçimde, statükoyu haklılaştırmak üzere dile getirdikleri "laiklik demokrasinin temel şartıdır" önermesini daha yüksek sesle dile getirmektedirler. Bir kere, bu karar laiklikle doğrudan doğruya ilişkili değildir. Esasen, "laiklik" Strassburg Mahkemesi'nin doğrudan bir referansı hiçbir zaman olmamıştır. Bu da gayet doğaldır, çünkü bir insan hakları mahkemesi olarak AİHM'nin referansı insan hakları ve demokrasidir. Laiklikle ilgili sorunlar bu Mahkeme'nin gündemine dolaylı olarak, din özgürlüğüyle ilgili olarak, gelir. Mahkeme kesinlikle, herhangi bir somut özgürlük sorunundan bağımsız olarak, genel bir "laiklik" sorunuyla ilgilenmemekte ve onu insan haklarından bağımsız bir üstün değer olarak görmemektedir. Türkiye'de kimilerinin sandığı gibi, laikliği insan hakları ve demokrasinin temel kriteri olarak alması şöyle dursun –böyle bir şeyi tasavvur etmek dahi abestir-, AİHM tam tersine laikliğe bu değerler açısından anlam veren bir işleve sahip olmuştur.

Avrupa Mahkemesi'nin RP davasında verdiği karar da bu genel çerçevenin dışında değildir. Mahkeme RP'nin kapatılmasını "laiklik karşıtı" olduğu için değil, onun şiddeti teşvik ettiğini sandığı, ayrıca insan haklarına ve çoğulculuğa aykırı gördüğü projesinin uygulanmasının toplumsal barış açısından "tehlike" yaratabileceğini düşündüğü için haklı bulmuştur. Yoksa Mahkeme bu kararında "laiklik en üstün değerdir, laikliğe aykırı olan özgürlük savunulamaz" dememektedir. Bu karar Türkiye'deki laiklik uygulamasına da herhangi bir şekilde onay vermemektedir. Kanaatimce Mahkeme'nin RP hakkındaki nihai yargısı olgusal olarak dayanaksız olmakla beraber, onu doğuran saikler (insan haklarının, çoğulculuğun, toplumsal barışın korunması saikleri) meşrudur.

Sonuç olarak, hem olgusal dayanakları bakımından zayıf hem de Mahkeme'nin yerleşik içtihadına aykırı olan bu kararın temyiz edil-

mesi halinde Büyük Daire tarafından onaylanma ihtimalini zayıf buluyorum.

(II)

Yukarıdaki satırları AİHM'nin kararının İngilizce özetine dayanarak yazmıştım. Kararın tümününün- Fransızca'dan yapılmış- çevirisini okuduktan sonra, büyük bir hayal kırıklığına uğradığımı belirtmek isterim. Bunun nedeni, Mahkeme'nin Türk Anayasa Mahkemesi'nin hukuki tavsifini ve pek çok değerlendirmesini, bu arada Türkiye'nin siyasi rejimi ve Türk pozitif hukuku hakkındaki yanıltıcı tasvirini maalesef aynen benimsemiş olduğunu fark etmiş olmamdır. Ayrıca, bu kararı yazan yargıçların veya yargıcın siyaset felsefesi nosyonunun aynen bizim Mahkeme çoğunluğununki gibi son derece zayıf olduğunu görmek de üzüntümü artırıyor. Bu durum karşısında, AİHM'nin söz konusu kararının Türkiye'nin cari laiklik uygulamasının onaylanması anlamına gelmediğine ilişkin iyimser hükmümü de –büyük kısmı itibarıyla- geri alıyorum.

A. Kararın Gereğesinin Tahli

Meseleyi daha anlaşılır kılmak için daha ayrıntılı açıklamalara ihtiyaç var. Bunu, söz konusu Daire'nin çoğunluk kararında ifadesini bulan muhakeme zincirini izleyerek yapmaya çalışacağım.

Kararın gereğesinde AİHM'nin bildik argümantasyon süreci takip edilmiş. Önce, temel haklara bir müdahale olup olmadığı tespit ediliyor, sonra da bunun Sözleşme'ye uygun olup olmadığı –kanunilik, meşru amaç, demokratik bir toplumda gerekli/zorunlu olmak ve nihayet müdahalenin güdülen amaçla orantılı olması açılarından- gözden geçiriliyor. Buna göre Mahkeme'nin yaptığı ilk tespit RP'nin kapatılmış olmasının Sözleşme'de güvence altına alınmış olan "örgütlenme özgürlüğü"ne (m. 11) bir müdahale teşkil ettiğidir. Başka türlü söz konusu olamazdı. Bu müdahalenin Sözleşme'nin sistemine uygun olup olmadığına gelince, her şeyden önce, parti kapatılması Türk hukuk sisteminde öngörülmemiş anayasal ve kanuni bir tedbir olduğundan ilk bakışta biçimsel bir uygunluk vardır. Mahkeme bundan sonra, RP'nin kapatılmasının haklılığını adım adım kanıtlamaya çalışmaktadır:

1. “Meşru Amaç”

Mahkeme “demokratik sistem için laiklik ilkesinin önemini göz önüne alarak”, buradan hemen, RP’nin kapatılmasında Sözleşme’nin 11 maddesinde işaret edilen kamu güvenliği, ulusal güvenlik, düzenin korunması, suçların önlenmesi ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarının izlenmiş olduğu sonucuna varmaktadır. Oysa mesele hiç de bu kadar basit değildir. Açıktır ki, Türk Anayasa Mahkemesi Refah Partisi’ni esas itibariyle “laiklik karşısı eylemlerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle kapatmıştır. Bu gerekçe ise Sözleşme’nin 11 maddesinde örgütlenme hakkının kısıtlanmasının meşru nedenleri arasında yer almamaktadır. Bu durumda, hiç şüphe yok ki, Sözleşme’nin sisteminde laiklik karşısı amaç güden örgütlenmeler de 11. maddenin koruması altındadır. Böylece, AİHM yargıçları daha işin başında doğrudan doğruya TC Anayasası’nı –onun kısıtlayıcı mantığını- esas alan Türk Anayasa Mahkemesi’nin akıl yürütmesine kendilerini teslim etmişlerdir.

2. “Demokratik Bir Toplumda Gerekli / Zorunlu Olmak”

Mahkeme burada demokratik bir toplumun gereklerini laiklikle bağlantılı olarak yeniden formüle etmeye girişmiş. Bunu da hukuk devleti ilkesini ön plana çıkararak yapıyor ve diyor ki dine dayalı ayırım yapmak bu ilkenin asli gereği olan “hukuk önünde eşitlik”le bağdaşmaz. Öte yandan, siyasi partileri çoğulcu-demokratik bir düzenin vazgeçilmez unsurları olarak niteleyen ve ifade hürriyetinin kolektif kullanım araçları olarak gören eski içtihadını hatırlatıyor. Bütün bunlardan sonra Mahkeme (“aykırı”) siyasi partilerin meşru faaliyet sınırını iki ölçüte bağlıyor: (1) Partinin kullandığı yöntemler her açıdan hukuka uygun ve demokratik olmalıdır, (2) Önerilen değişikliğin kendisi demokrasinin temel değerleriyle bağdaşır olmalıdır. Devam eden açıklamasında Mahkeme “demokrasinin temel değerleri”ni bir hayli geniş yorumlamakta ve sadece “demokrasinin yok edilmesini amaçlayan” değil, aynı zamanda demokrasinin “bir veya birçok kuralına uymayan” siyasi projelerin de Sözleşme’nin korumasından yararlanamayacağını açıklamaktadır. Ama demokrasinin bu “kuralları”nın

neler olduğu belli değildir. Demek ki, demokrasinin meçhul herhangi “bir kuralı”na aykırılıkla demokrasinin temel değerlerine aykırılık Mahkemece eşdeğer sayılmaktadır.

Mahkeme’nin burada dile getirdiği başka bir düşünce var ki bu hukuki olmaktan çok, “icab-ı hale” uygunluk mülahazasıyla açıklanabilir. Bu, bir siyasi partinin “gizli amaç” güdebileceği argümanıdır. Mahkeme bu noktaya birkaç yerde vurgu yapmaktadır. Böylece bir partiye resmen deklare etmediği ve sahiplenmediği görüşler atfedilebilecektir. Bunun, Mahkeme’nin de “demokratik toplumun gerekleri” arasında gördüğü hukuk devleti açısından büyük bir sakıncası vardır. Şöyle ki: Bir siyasi partiye önce açıkça savunmadığı görüşleri atfedebilir, sonra da partiye izafe edilebilirliği şüpheli olan bu noktadan hareketle onun demokratik toplum için fiili bir tehlike olduğu sonucuna varabilirsiniz. Nitekim Mahkeme bu kararında RP ile ilgili olarak aynen böyle yapmıştır. Nitekim, kararın 72. Paragrafında RP’lilerin başörtüsü kullanımını cesaretlendirmeleri, devlet dairelerinden mesai saatlerinin Ramazan ayına göre ayarlanması, tutuklu bir belediye başkanını RP’li bakanın ziyaret etmesi ve muhtelif İslami grupların yöneticilerine Erbakan’ın Başbakanlıkta iftar vermesi olaylarını “Türkiye’deki laik rejim için” yakın bir tehlike teşkil etmediğini kabul ettikten hemen sonra bunları partinin “gizli amaç”ının bir göstergesi olarak değerlendiriyor. Bu çelişkiye azınlıkta kalan üyeler de dikkat çekmişlerdir.

Muhallif üyeler bu arada ayrıca çok önemli bir noktaya da vurgu yapmışlardır. Bunlar haklı olarak, başörtüsü ile ilgili hukuki durumun ve bu konudaki AİH Komisyonu’nun kararlarının partinin kapatılması davası ile ilgisi bulunmadığını belirtmişlerdir. Azınlıktaki üyeler göre, buradaki mesele İslami başörtüsünün takılmasını cesaretlendirmesinin bir siyasi partinin kapatılmasını haklı gösterip göstermeyeceği meselesidir.

Aşağıda göreceğimiz gibi, bu karar zaten kesin gerçekliklere değil, şüpheye dayalı olarak tesis edilmiştir. Muhallif üyelerin dikkat çektikleri gibi, RP’nin “Devletin laiklik niteliğine zarar vermeyi amaçlayan veya din devletin kurulmasını öneren” ne bir Program

hükmü ne de bir Tüzük hükmü ileri sürülmüştür. “Ne programında ne de tüzüklerinde, bu partinin demokrasiye düşman olduğunu, amaçlarına demokratik olmayan yollarla ulaşmaya çalıştığını veya Türkiye’deki demokratik ve çoğulcu siyasi rejimi yıkmayı veya değiştirmeyi amaçladığını gösteren hiçbir şey yoktur.” Oysa ne böyle dolaylı akıl yürütmelerle fiili, gerçek bir tehlikenin var olduğu sonucuna gitmek hukuken kabul edilebilir bir düşüncedir, ne de kesinlik kazanmamış bir durumdan hareketle (gerçek veya tüzel) kişilere cezai veya hak kısıtlayıcı müeyyideler uygulanabilir. Bugüne kadar, bu tür akıl yürütmelerin bizim mahkemelerimizin hukuk doktrinine evrensel bir “katkı”ları olduğunu sanıyordum, meğerse öyle değilmiş!

Mahkemenin laiklik-demokrasi ilişkisi meselesini yanlış biçimde vaz ettiğinin en bariz kanıtı kararın 51 nolu paragrafında bulunmaktadır. Buna göre, Mahkeme Türkiye’deki laikliğin insan hakları ve hukuk devleti ile bağdaştığını tespit etmekle yetinmiyor, aynı zamanda bu haliyle laikliğin Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ilkelerinden biri olduğunu herhangi bir muhakeme süzgecinden geçirmeden kabulleniyor. Oysa, bu tespitlerin ilkinin kesinlikle yanlış ikincisinin ise tartışılabilir olduğunu bir yana bıraksak bile; Mahkemenin bu tespiti demokrasinin evrensel bir zorunluluğunu değil, Türkiye’nin statükosunun düşünülmeden onaylanmasını ifade etmektedir. Oysa Mahkeme’nin Türkiye’nin rejimini demokratik bir veri olarak almaması, tam aksine onun demokrasiye uygunluğunu sorgulaması gerekirdi.

Mahkeme yerleşik içtihadıyla tutarlı olarak bir temel hak kısıtlamasının “demokratik toplumda gerekli veya zorunlu” olmasının, bunun “zorlayıcı/acil bir toplumsal ihtiyaca” dayanması gerektiği şeklinde yorumlanması gerektiğini belirtmekte ve başvuru konusunu bu açıdan da incelemektedir. Ama ne yazık ki Mahkeme bu konuda Türk hükümetinin görüşünü aynen benimseyerek, “laiklik ilkesinin vazgeçilmezliği”nin sonucu olan müdahaleleri “zorlayıcı-acil bir toplumsal ihtiyac”ın sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu bölümün devamında, Strassburg yargıçları RP’nin laiklik ilkesini ihlal edip etmediğini şu üç noktada top-

lanarak değerlendirilebileceğini belirtiyor: (1) RP’nin “inançlara dayalı bir ayrımcılık tesis eden” çok hukuklu sistemin yerleşmesini savunduğu iddiası, (2) RP’nin Şeriat’ın uygulanmasını istediği iddiası, (3) RP’lilerin cihad çağrısı yaptıkları iddiası. Bunları sırasıyla gözden geçirelim:

(1) Çok Hukuklu Sistem Sorunu

Avrupa Mahkemesi çok hukuklu sistem önerisini iki nedenle Sözleşme’nin sistemiyle bağdaşmaz buluyor. Birincisi, bu model din ayırımına dayalı olarak vatandaşları farklı kurallara tabi kılmayı öngörmekte, yani hukuk birliğini reddetmektedir. Bu ise devletin Sözleşme’deki haklardan bütün yurttaşları ayrımsız olarak yararlandırma görevine aykırı düşer. İkinci olarak, bu model Sözleşme’nin 14. maddesiyle güvence altına alınmış olan hukuk önünde eşitlik ilkesine aykırıdır. Aslında bunların ikisi de mahiyeti itibariyle aynı olan gerekçelerdir: Hukuk birliği ve eşitlik. Kanaatimizce ne Sözleşme’nin sistemi ne de Mahkeme’nin sıkça atıfta bulunduğu “demokratik toplum düzeni” –özellikle de bu ikincisi- hukuk birliğini zorunlu kılmaz. Hukuk birliğini demokrasiye aykırı görmek için, -siyaset felsefesindeki anlamında- demokrasi idealini değil de ulus devleti yegane toplumsal-siyasal örgütlenme modeli olarak gören cari statükoyu referans almak gerekir. Oysa, çoğu “Avrupa vatandaşı” olan bu kararı veren yargıçlar bile bas bayağı çok hukuklu bir sistemde, iki kademeli bir vatandaşlık statüsü içinde yaşamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, çok hukukluluk arayışı “demokrasi”ye değil, merkezîyetçi milli devlet anlayışına aykırıdır.

Bunları söylemek kimi RP’lilerin zaman zaman savunmuş oldukları spesifik modelin problemleri olmadığını düşünmek demek değildir. Ama zaten demokrasi açısından mesele bu-radadır: Çok hukuklu sistem modeli, benim de farkında olduğum –ve vaktiyle dile getirmiş olduğum- kusurlarına rağmen, Mahkeme’nin siyasi partilerle ilgili daha önceki kararlarında önemle üzerinde durmuş olduğu “kamusal tartışma”ya bir katkıdır. Bu modelin kendisi kusurlu olabilir, ama arkasındaki temel fikir –itiraz etmeliyiz ki- liberal demokratik modelden üstündür. Üstelik bunun, çok kültürlülük ve

“rekabetçi federalizm”¹ tartışmalarının siyaset teorisinde yoğun biçimde yapıldığı bir döneme rastlamış olduğu da hatırlanmalıdır. Bu mesele Türkiye’nin aydın kamu oyununda tartışılmış, RP’lilerin önerdikleri modelin sakıncaları dile getirilmiştir.

Öte yandan, çok hukuklu bir modelin eşitliğe aykırı olması da teorik bir zorunluluk değildir. Çünkü, kişileri her bakımdan tek-tipleştirmenin eşitliğin doğru anlamı olduğu söylenemez. Kaldı ki, RP’ye atfedilen model esas itibariyle özel hukuk çoğulluğuna dayanmaktadır. Dolayısıyla, sivil alanda kişilerin seçme / tercih yapma imkanlarını artıran ama farklı özel hukuklara tabi olmalarına rağmen herkesin temel insan haklarını tanıyan ortak bir hukuk koduna dayanan bir kamu alanı oluşturmak teorik olarak imkansız değildir. Eğer böyle bir şeyi başarabilseydik, ulus devlette olduğumuzdan çok daha özgür olurduk. Bazı RP’lilerin savunduğu çok hukuklu sistem modeli, kültürel çeşitlilik ve çok kültürlülükle ilgili diğer önerilerle birlikte, Türkiye’de çok zengin bir tartışmayı tahrik edebilirdi. Bundan dolayı, polis mantığıyla teorik bir modelde suç unsuru aramak yerine, onu demokratik tartışmaya bir katkı olarak görmek pekala mümkündür. Böyle yapılmamış olmasında asıl etken, AİHM yargıçıları dahil olmak üzere, günümüz insanının genellikle “ulus-devletçi” paradigmaya şartlanmış olmasıdır. Bugünün insanları olarak bizler insanlık tarihini son birkaç yüzyılın tecrübelerinden ibaret görüyoruz ve ne yazık ki iflah olmaz biçimde “ilerlemeci”yiz.

Kaldı ki, hukuk tekniği bakımından daha önemli olan nokta, çok hukuklu sistem modelinin RP’nin resmi programının veya siyasi projesinin bir parçası olmamış olmasıydı. Dosyadan da açıkça anlaşıldığı gibi, bir tüzel kişilik olarak RP bunu bir siyasi proje olarak hiçbir zaman savunmamıştır. Bundan dolayıdır ki, karara muhalif üyeler, çok rahatlıkla, “Mahkemeye sunulan deliller içerisinde, Anayasa

Mahkemesi’nin kararında tanımlandığı türden çok hukuklu bir sistemi getirmek için RP’nin herhangi bir tedbir aldığı hususunda Hükümeti doğrulayan hiçbir unsuru görememekteyiz” demektedirler.

(2) Şeriat Meselesi

Mahkeme burada Şeriat’ın niteliği hakkında Anayasa Mahkemesi’nin üstünlüğü değerlendirmelerini aynen benimsemekte ve Şeriat’ı yargılamaktadır. Ne yazık ki, bu konudaki temel bakış açısı yanlış ve hatta cahilcedir. Strassburg Mahkemesi burada Türk Anayasa Mahkemesi’nin tuzağına düşmüş ve hiç gereği olmadığı halde Şeriat tartışmasına girmiştir. Bu tuzağa düşmesinin nedeni, daha baştan “gizli amaç” keşfetme arayışına girmiş olmasıdır. Nitekim, Mahkeme “Şeriat’a dayalı bir siyasi rejim kurma”yı RP’nin gizli amacı olarak teşhis etmiştir. Dolayısıyla, güdülen bu gizi amacın ne kadar anti demokratik olduğunun gösterilmesi gerekiyordu. Mahkemeye göre, “aynı anda hem demokrasi ve insan haklarına saygılı olduğunu söylemek hem de Şeriat’a dayalı bir rejimden yana olmak” zordur.

Evet, bu belki “zor” olabilir, ama imkansız değildir. Türkiye’nin 1876 Anayasası şeriatla bağlı bir rejim öngörüyordu, ama aynı zamanda hem demokratik kurumlara yer veriyor, hem de Avrupa’daki benzerlerinden farklı olmayan bir insan hakları rejimi getiriyordu. Konuyu bilenlerin kolaylıkla takdir edebilecekleri gibi, Şeriat’ın çağdaş insan hakları anlayışıyla her bakımdan uyduğu söylenemez, ama onun hukuk devletinin asgari gereklerini karşılayan ve ciddi uzmanlar elinde kendini sürekli yenileme potansiyeline sahip dinamik bir yapı oluşturduğu da bir gerçektir. Şeriat’a dayalı Mecelle’de bugün “hukukun evrensel ilkeleri” olarak takdir ettiğimiz ilkelerin çoğu yer almıştı. Sonra, Şeriat esas itibariyle özel hukuk ilişkileri hakkında kurallar içerir. Bu nedenle, kamu hayatına ilişkin kuralların çoğunun demokratik müzakere yoluyla konmasının önünde İslami bir engel yoktur.

Demek ki, Şeriat meselesi tartışmalı bir meseledir, tartışma ise demokrasinin özüdür. Bundan dolayı, bir parti genel olarak Şeriat’a atfı yaptığı için kategorik bir şekilde demokra-

¹ Bkz. Mustafa Erdoğan, “Çeşitlilik, Çoğulculuk ve Rekabetçi Federalizm”, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, (Ankara: Siyasal Yayınevi, 2. b.) içinde, ss. 187-204.

si karşıtı olarak nitelenemez. Demokrasiye veya insan haklarına aykırılığın söz konusu olabilmesi için, açıkça bu nitelikte olan Şeriat'tan kaynaklanan somut bir önerinin gündeme getirilmesi gerekir. RP tüzel kişiliği bu türden bir öneri getirmiş değil idi. Kaldı ki, çoğumuza aykırı gelse de, bütün bunlar ifade hürriyetinin kapsamı içinde düşünülme gerekir.

(3) Cihad Çağrısı

Mahkeme kararında, kimi partililerin zaman zaman "cihad" kavramını atıfta bulunmuş olmasıyla ilgili olarak, RP'nin bugüne kadar meşru yoldan siyasi mücadele yürütmüş olduğunu kabul etmekle beraber, bu gibi konuşmaların partinin başarıya ulaşmak için kuvvete başvurabileceği kuşkusunu yarattığı kanaatine varmaktadır. Ne var ki, bu hüküm hem kendi içinde çelişkilidir, hem de -yukarıda işaret ettiğimiz gibi- şüpheye dayalı bir kanaati kararına esas alması bakımından hukuka aykırıdır. Ayrıca, Mahkeme'nin bu konudaki argümanı vazih da değildir: Demokrasiye aykırı olan Şeriat'ın bir siyasi proje olarak benimsenmesi midir (ki yukarıda bu ima ediliyordu), yoksa bu amaca ulaşmak için şiddete başvurma ihtimalinin bulunması mı?

Mahkeme, yine, daha önce meşru siyasal mücadele yolundan ayrılmadığını kabul ettiği RP'yi bu sefer fundamentalist hareketlerle bir arada zikrederek ve partinin parlamentoda o zamanki güçlü konumuna atıf yaparak onun projelerinin kamu düzeni bakımından açık ve halihazırda mevcut bir tehlike teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Halbuki, RP kapatıldığında, zaten kuşatılmış vaziyetteydi ve isteseydi bile sistem için hiçbir tehlike yaratabilecek durumda değildi. Bu duruma göre, Mahkeme olgusal temeli olmayan soyut bir tehlikeden bahsetmektedir; yani ortada fiili, gerçek bir tehlike yoktur.

Mahkeme'nin bu bölümde, RP adına yapılan savunmada ileri sürüldüğü anlaşılan, konuşmaları ve beyanları Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararına esas teşkil etmiş olan parti mensuplarının koğuşturulmadıkları ve cezaya çarptırılmadıklarına ilişkin iddiaya karşılık olarak, TCK'nın 163. maddesinin kaldırılmasından sonra Türkiye'de laikliğe aykırı fiillerin

cezai müeyyideye tabi olmadıklarını belirtmektedir. Açıkçası durum şu: RP "Mensuplarımızın söz konusu fiilleri suç bile teşkil etmezken, onlardan dolayı parti olarak bize müeyyide uygulamak tutarsızdır" diyor; Avrupa Mahkemesi de "İyi ama, Türk hukukunda bu gibi fiiller suç olmaktan çıkarılmıştır da ondan böyle oluyor" diye cevap veriyor. Bu şimdi ne demek oluyor? Mahkeme bize soğuk savaş dönemine geri dönseydiniz daha iyi olurdu mu demek istiyor? Hani, Avrupalılar bize "Kopenhag Kriterleri" çerçevesinde 163. maddenin benzeri pek çok ceza normunu kaldırın veya düzeltin demiyor muydu? Kaldı ki, TCK'nın mahut 163. maddesi laikliğe aykırı fiilleri değil, tam tersine laikliğin koruması altında olması gereken fiilleri cezalandıran, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü keyfi olarak kısıtlayan bir hükümdü, en azında öyle işletiliyordu. Görülüyor ki, Avrupa yargıçları burada da hem Anayasa Mahkemesi'nin hem de Türk hükümetinin tuzağına düşmüşlerdir, yani Türkiye'deki pozitif hukuk hakkında açıkça yanlışlanmışlardır.

Bu konuda son olarak şunu söylemeliyiz: AİHM bu kararında "demokratik bir toplumun gerekleri"ni -aynen bizim Anayasa Mahkemesimizin sadece Kürtler ve İslamcılarla ilgili kararlarında tutarlı olarak öteden beri yapageldiği gibi- bir sınırlama gerekçesi gibi yorumlamıştır. Oysa, Sözleşme'nin sisteminde, bu kavram bir sınırlama gerekçesi değil, sınırlamanın sınırınıdır; yani meşru-kanuni bir nedene de dayanıyor olsa, bir temel hak sınırlamasına son derece istisnai durumlarda başvurulabilmesini emreder. Yani, akıl yürütme tarzı, Mahkeme'nin burada yaptığı gibi, "bu sınırlama demokratik düzeninin gereğidir" şeklinde olmaz; tam tersine "Sözleşme'nin meşru saydığı bir amaçla yapılmış olsa bile, böyle bir sınırlama demokratik bir toplumda kabul edilebilir değildir" şeklinde olmalıdır. Demokratik toplum temel hak sınırlamalarını meşrulaştırmak için kullanılabilecek bir "araç" değil, bir amaç-değerdir.

3. Müdahalenin GÜdülen Amaçla Orantılılığı Meselesi

Mahkemenin bu konudaki akıl yürütme biçimi de şaşırtıcıdır. Mahkeme hem bir siyasi parti-

nin kapatılmasını ve kimi mensuplarına siyaset yasağı getirilmesini radikal ve ağır (yani, orantısız, ölçüsüz) bir tedbir olarak niteleyen Sosyalist Parti ile ilgili kararın gerekçesine atıfta bulunuyor, hem de bunun hemen ardından RP'nin kapatılmasını "zorunlu bir sosyal ihtiyac"ın gereği olarak niteliyor. Ayrıca, kapatmayı takiben "sadece beş" kişinin milletvekilliğinin düşürülmüş ve siyasetten yasaklanmış olduğunu hatırlatıyor. Yani, Sosyalist Parti kararında güdülen "meşru amaç"la orantısız bulunan tedbir RP davasında aynı nitelikte görülüyor. Oysa, bu tutarsızlık bir yana, bazı RP mensuplarının sözleri Mahkeme'nin değerlendirdiği gibi "tehlikeli" olsa bile, bunun olağan sonucu sadece bunların partiden ihraç edilmesi -hatta diyelim ki bir süre için siyasette yasaklanması- olmak gerekirdi. Muhafız üyelerin belirttikleri gibi: "11. madde çerçevesinde, sorumlu kişiye karşı tedbir almak yerine, bir partinin kapatılması şeklindeki çok sert bir kararın alınması" kabul edilebilir değildir." RP'nin kapatılması kesinlikle "zorunlu bir toplumsal ihtiyaç"ın gereği değildi. Esasen, gerçekçi bir değerlendirme bizi tam tersi bir durumun doğru olduğu sonucuna götürebilir. Daha açıkçası, RP'nin -ve ardından FP'nin kapatılması- kesinlikle "toplumsal" bir ihtiyaçla değil, "devletsel" ve ideolojik bir ihtiyaçla bağlantılıdır.

RP'nin kapatılmasının herhangi bir zorlayıcı toplumsal ihtiyaca cevap vermeyen, ölçüsüz bir tedbir olduğu hususunda azınlıktaki üyeler de aynı görüştedirler. Nitekim muhalefet şerhlerinde kimi partililerin kapatılma gerekçesi yapılmış olan sözleriyle ilgili olarak şöyle diyorlar: "Kovuşturmaya uğramış olsa da olmasa da, bu tür konuşmaların adı geçen kişilerin üyesi oldukları tüm bir partinin kapatılmasını amaçlayan çok sert tedbirleri haklı çıkarabileceğini kabul edemeyiz."

RP davasında olması gereken, hukuka uygun hükmü karara muhalif olan üyeler muhalefet şerhlerinde çok açık bir şekilde yazmışlardır: "Bize göre, hükümete girmesinden önce veya sonra, Refah Partisi'nin Sözleşme'nin ilkeleriyle bağdaşmaz bir siyasi projeyi gerçekleştirmeyi, laik toplumu yıkmayı veya çökert-

meyi, dine dayalı kını tahriki veya şiddet kullanmayı teşviki yahut Türkiye'deki laik ve demokratik düzeni her ne şekilde olursa olsun tehdit etmeyi amaçlayan tedbirler aldığını kanıtlayacak resmi veya ikna edici deliller bulunmamaktadır."

B. Sonuç Yerine

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin RP hakkındaki bu kararı birçok yönden şaşırtıcıdır. Her şeyden önce, bu karar demokrasi ve sivil toplum merkezli değil, devlet merkezlidir. AİHM Türkiye'yi devletten ibaret görmüş, Türkiye'deki sivil-demokratik aktörlerin pozisyonlarını ve sivil-kamusal müzakereyi tümüyle görmezden gelmiştir. Bu nedenle de, bu karar sadece, bireyleri siyasal iktidarın baskılarından koruma düşüncesine dayanan evrensel insan hakları anlayışına değil, aynı zamanda AİHS sistemine ve Avrupa değerlerine de aykırıdır. Mahkemenin böylesine bariz bir hatayı yapmasının arkasında, İslam konusundaki önyargıların Avrupa yargıçlarının çoğunu de etkisi altına almış olmasından başka bir neden bulamıyorum.

Hukuk tekniği açısından da bu karar çok ciddi üç sakatlıkla malüldür. Birincisi, Mahkeme şüphe üzerine hüküm inşa etmiş ve çok ağır müeyyideleri kesinlikten yoksun, indî "bulguları"na dayanarak onaylamıştır. İkincisi, Strassburg Mahkemesi herhangi bir mahkemeden beklenecek tarzda, tarafların iddialarını tarafsız bir gözle ölçüp tartmak yerine Türk hükümetinin tek taraflı tezlerini ve kararını denetlemek durumunda olduğu Türk Anayasa Mahkemesi'nin tavsif ve değerlendirmelerini hiç tartışmaksızın olduğu gibi kabul etmiştir. "Mahkeme" niteliğine uygun düşmeyen ve bir Avrupa Konseyi kurumu olarak saygınlığına gölge düşüren bu tutumun AİHM'nin tarihinde başka örnekleri olup olmadığını bilmiyorum, ama varsa bile her halde bunların sayısı çok değildir. Bu tutumu, ayrıca kararı veren Dairenin Türkiye'deki cari rejim hakkında sağlıklı bilgilere ulaşmasını engellemiştir. Bu yüzden kararda Türk hukuk sistemi hakkında birçok yanlış değerlendirme yer almıştır.

Üçüncüsü, çoğunluk kararında, RP'nin kapatılmasının, kendisine yakıştırılan "Şeriatçı

proje”nin niteliğinden dolayı mı yoksa projesini uygulamaya geçirmek için şiddet kullanabileceği izlenimi verdiği için mi Sözleşme’ye uygun olduğu açık değildir. Öyle görünüyor ki, Mahkeme bu iki gerekçe arasında gidip gelmiştir. Bu kararsızlık Mahkeme’yi açıkça yanlış yapmaya sürüklemiştir. Çünkü, eğer istedikleri sosyo-politik projeleri barışçı yoldan savunamayacaklarsa, siyasi partiler nasıl demokratik siyasi hayatın ve demokratik kamusal müzakerenin vazgeçilmez aktörleri olacaklardır? Mahkeme’nin bir siyasi projeyi –bu arada Şeriatı ve çok hukuklu sistemi- savunmayı Sözleşme’ye aykırı bulması demokratik sürece bir müdahale değil midir? Sonra, Mahkeme başka ideolojilerle ilgili olarak da bu türden “muhteva analizleri” yapmaya devam edecek midir? Yok eğer, partilerin yasaklanması ancak şiddete başvurmaları veya şiddet kullanmayı teşvik etmeleri halinde söz konusu ise, o zaman neden RP’ye önce Şeriatçı projeyi yakıştırdığı ve sonra da onun içeriğini sorgulamaktadır? Bunun nedeni bana göre açıktır: Kararın arkasındaki çoğunluk RP dosyasında şiddetin kesin bir kanıtını bulamadığı için, mümkün olduğunca çok sayıda şiddeti çağrıştıran “bulgu” keşfetmek suretiyle göz boyamaya yönelmiştir.

Bu kararın politik olarak en sakıncalı yönlerinden biri, Türkiye’de liberal demokratik bir sistemin cari olduğunu var sayması, Türkiye’nin resmi laiklik uygulamasını dolaylı ola-

rak onaylaması ve hükümetin “Türkiye’nin dünyadaki hem müslüman hem de demokratik olan tek ülke olduğu” yolundaki, aslında temelsiz bir övünmeden –hatta kandırmacadan- ibaret iddiasını ciddiye almış olmasıdır. Bu karar ne yazık ki Türkiye’nin demokratik gelişmesine değil, demokrasiden uzaklaşmasına hizmet edecektir. Kararı ilk öğrendiğimde öngörmüş olduğum bu durumu ne yazık ki son olaylar doğrulamaktadır. Bu karar Türkiye’nin otoriteryen bürokratik elitine cesaret vermiş ve kendine güven kazandırmıştır. Nitekim, son bir ay içinde cari otoriteryen laiklik anlayışından kaynaklanan baskıcı ataklar yeniden gündemimize girmiş, demokratikleşme taleplerini ihnet gibi gören odaklar yeniden daha gür sesle bağırıp çağırmağa başlamıştır. İslamî demokratik siyaset sürecinden kategorik olarak dışlayan zihniyeti dolaylı olarak da olsa onaylamak suretiyle de, AİHM kararı dindar yurttaşlara karşı hiçbir anayasal ve yasal temeli bulunmayan yeni hak kısıtlama girişimlerini cesaretlendirmiştir. Otoriterizm yanlıları artık yüksek sesle, AİHM’nin de bu politikaları desteklediğini rahatlıkla söyleyebilmektedirler.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti resmen diplomatik bir girişimde bulunsaydı Avrupa’dan ancak böyle bir karar istihsal edebilirdi. Bu yüzden, insanın AİHM’nin bu kararını Türkiye’nin diplomatik bir başarısı olarak nitelendirmesi geliyor.

**akşamdan şafağa
DEMOKRASİYİ BEKLERKEN**

Nazlı Ilıcak

Liberte Yayınlarından Yakında Çıkıyor.